

Litteraturen og rummet

GÉRARD GENETTE

Det kan synes paradoksalt at tale om rum i forbindelse med litteratur: øjensynligt eksisterer et litterært værk primært i tid, eftersom den læseakt, hvorigennem vi virkeliggør en skreven teksts virtuelle væsen, består – på samme måde som udførelsen af et musikstykke – af en række på hinanden følgende øjeblikke, der udfoldes i varighed, i vores varighed. Proust viser meget fint dette på de sider i *Vejen til Swann*, hvor han genkalder sig de søndag eftermiddage i Combray, hvor læsningen „havde tømt den personlige eksistens for middelmådige hændelser“ og erstattet dem med „et eventyrligt liv fyldt med sælsomme længsler“: eftermiddage, der i virkeligheden indeholdt dette andet liv, for, som Proust skriver, „efterhånden som jeg skred frem i min læsning og varmen aftog, at lukke det inde i deres tavse, duftende og klare timers langsomt farveskiftende og løvoverskyggede krystal.“

Ikke desto mindre kan man også, bør man også, anskue litteraturen ud fra dens forhold til rummet. Ikke kun fordi – det ville være den nemmeste, men ikke den mest interessante måde at betragte dette forhold på – litteraturen mellem så mange andre „emner“ også taler om rummet, beskriver steder, boliger, landskaber og, som igen Proust siger det om sin barndoms læsning, i fantasien transporterer os hen til de ukendte landskaber, som den et øjeblik giver os illusionen af at passere igennem og bebo. Heller ikke udelukkende, fordi den særlige sensibilitet over for rummet eller nærmere fascination af stedet, man ser hos så forskellige forfattere som Hölderlin, Baudelaire, Proust selv, Claudel og Char, er et af de essentielle træk ved dét Valéry kaldte den *poetiske tilstand*. Der er her tale om spatialitetstræk, som kan optage eller bebo litteraturen, men som måske ikke er forbundet med dens essens, det vil sige dens

sprog. Det, som gør malerkunsten til en rumlig kunst, er ikke, at den repræsenterer det udstrakte rum, men at denne repræsentation selv udføres i det udstrakte rum, i et andet udstrakt rum, som specielt tilhører malerkunsten. Og den rumlige kunst par excellence, arkitekturen, taler ikke om rummet: det ville være mere præcist at sige, at den får rummet til at tale, at det er rummet, der taler igennem den og (i den udstrækning al kunst i sidste instans sigter på at organisere sin egen repræsentation) om den. Findes der på samme måde, eller på lignende måde, en aktiv og ikke blot en passiv litterær rumlighed, en betydende og ikke blot betydet rumlighed, en repræsenterende og ikke blot repræsenteret rumlighed, der er specifik for litteraturen? Det mener jeg godt, man kan tale om uden at forcere tingene.

Først og fremmest eksisterer der en slags primær eller elementær spatialitet, som tilhører sproget selv. Det er ofte blevet påpeget, at sproget synes bedre egnet til at „udtrykke“ spatiale relationer end alle andre former for relationer (og dermed er mere anvendeligt til at udtrykke virkeligheden), hvilket får det til at anvende de spatiale relationer som symboler eller metaforer for virkeligheden, at behandle enhver relation i spatiale termer, ja til at spatialisere alt. Det er en kendt sag, at det er denne mangelfuldhed eller forudindtaget, der har været baggrund for Bergsons angreb på sproget, som i hans øjne er skyldigt i et forræderi mod „bevidsthedens“ væsen som primært tidslig. Men man kan sige, at udviklingen inden for lingvistikken de sidste 50 år har bekræftet Bergsons tese på en overbevisende måde, både hvad angår analysen og kritikken: ved skarpt at adskille talen fra sprogsystemet og ved at give dette en primær rolle i sprogspillet defineret som et system af relationer, hvor hvert element får værdi alt

efter den plads, det indtager i det samlede billede, og alt efter de vertikale og horisontale relationer, som det indgår til nærliggende og lignende elementer. Det er indiskutabelt, at Saussure og hans efterkommere har sat fokus på sprogets spatiale modus, skønt det – som Blanchot udtrykker det – drejer sig om en spatialitet, „hvis originalitet hverken det almindelige geometriske rum eller det praktiske livs rum kan lede os til at forstå“.

Denne spatialitet indbygget i sproget som system, der beordrer og bestemmer enhver ytring, manifesterer sig på en vis måde, forstærkes og bliver tydeligere i det litterære værk via skriftsproget. Man har længe betragtet skriften, og især den såkaldte fonetiske skrift sådan som vi opfatter og anvender den i Vesten, som et simpelt instrument til at nedskrive talen med. Man begynder i dag at forstå, at den er en smule mere end det, og allerede Mallarmé sagde, at „det at tænke er at skrive uden hjælpemidler“. På grund af sin indbyggede spatialitet, som vi lige har mindet om, er sproget (og dermed tanken) allerede en slags skrift, eller om man vil, skriftens tydelige spatialitet kan forstås som symbol for, at sproget dybest set er spatialt organiseret. Og i hvert fald for os, som lever i en civilisation, hvor litteraturen altid er nedskrevet, kan dens rumlige modus ikke betragtes som tilfældig og mulig at overse. Siden Mallarmé har vi lært at anerkende (at gen-kende) grafikens visuelle potentialer, opsætningen på siden og hele Bogens eksistens som en helhed, og dette perspektivskifte har gjort os mere opmærksomme over for skriftens rumlighed, over for tegnenes, ordenes, sætningernes, diskursens atemporelle og reversible placeringer i den samtidighed, som man benævner teksten. Det er ikke sandt, at læsning blot er dette forløb i tid, som Proust taler om i forbindelse med sin barndoms dage fyldt med læsning. Forfatteren til *På sporet af den tabte tid* vidste det uden tvivl bedre end nogen anden, han som krævede en opmærksomhed fra læseren på dét, han kaldte sit værks „teleskopiske“ natur, det vil sige på de relationer, som etableres på lang afstand mellem episoder, der står langt fra hinanden i det tidlige forløb af en lineær læsning (men som det er værd at bemærke er tæt på hinanden i det skrevne rum, i sidernes tætte volu-

men), og som for at blive forstået kræver en slags simultan perception af værkets totale enhed. En enhed, som ikke kun består af de horisontale relationer af naboskab og følge, men også af relationer, som man kan kalde vertikale og transversale, af virkningerne af forventning, af erindring, af reaktion, af symmetri, af perspektiv i hvis navn Proust selv sammenlignede sit værk med en katedral. At læse som man bør læse sådanne værker (er der andre måder?) er at genlæse, altid allerede at genlæse, ustandseligt at løbe igennem en bog i alle retninger, i alle dimensioner. Man kan således sige, at hverken bogens eller den enkelte sides rum passivt er underlagt den fortløbende læsnings tid, men i den udstrækning, tiden viser sig og fuldt udfoldes i læsningen, ophører bogens og sidens rum ikke med at bøje og omvende tiden og således på en måde op-hæve den.

Et tredje aspekt ved den litterære spatialitet udspiller sig på skriftens niveau, denne gang i en stilistisk betydning af ordet, inden for dét, den klassiske retorik kaldte troperne, og som man mere generelt i dag ville kalde betydningseffekterne. Ytringens formodede temporalitet er forbundet med det lingvistiske udtryks principielle linearitet. Diskursen består tilsyneladende af en række tilstedeværende signifikanter, der står „i stedet for“ en kæde af fraværende signifiéer. Men sproget, og især det litterære sprog, fungerer sjældent på en så simpel måde: udtrykket er ikke altid éntydigt, det mangedobler sig hele tiden, det vil sige, at et ord for eksempel på én gang kan have to betydninger, hvorom retorikken sagde, at den ene er bogstavelig, den anden overført, hvilket resulterer i, at det semantiske rum, der bærer sig vej mellem den tilsyneladende signifié og den reelle signifié, opløser diskursens linearitet. Det er lige præcis dette rum og intet andet, som man benævner med et ord, hvis tvetydighed er heldig, nemlig en *figur*: figuren er på én og samme tid den form, som rummet antager og som sproget giver sig selv, og det er selve symbolet for det litterære sprogs spatialitet i dets relation til betydningen. Der er naturligvis ingen, der længere skriver efter den gamle retoriks kode, men vores skrift er ikke desto mindre gennemhullet af alle slags metaforer og figurer, og

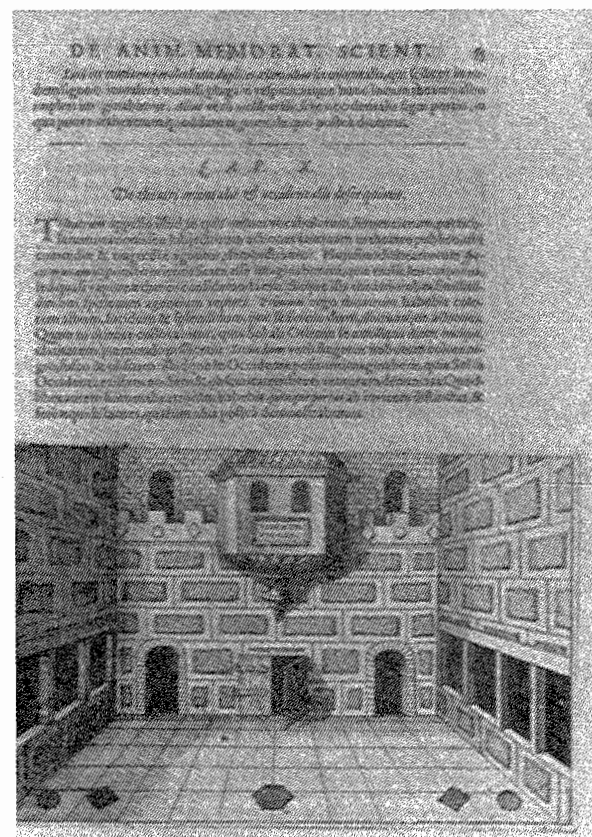
dét, som vi kalder stilen – selv den mest sobre – forbliver forbundet med de sekundære betydningseffekter, som lingvistikken kalder konnotationer. Det som udsagnet siger er altid dubleret, ledsaget af det som udtryksmåden siger, og den mest transparente måde er stadig en måde. Selv transparens kan mærkes på den mest indiskrete måde: når Loven – som Stendhal sætter højt – udsiger, „at enhver dødsdømt får hovedet hugget af“, så peger udsagnet på samme tid som det peger på henrettelsen også på Lovens eget sprogs spektakulære bogstavelighed. Det er dette „på samme tid“, denne samtidighed der åbnes for og det syn som ses heri, der udgør stilen som den litterære diskurs' semantiske spatialitet, og denne viser sig som en tekst, som en betydningstæthed, som intet forløb rigtigt kan modsvare og endnu mindre udtømme.

Den sidste form for spatialitet, som man kan nævne, omhandler litteraturen i sin helhed som en kolossal atemporel og anonym produktion. Den væsentligste anke, som Proust fremsatte over for Sainte-Beuve, var denne: „Han ser litteraturen under Tidens kategori“. Det kan overraske, at en sådan bebrejdelse kommer fra den forfatterpen, der har skrevet *På sporet af den tabte tid*, men man bør notere sig, at for Proust er den genfundne tid den tid, der er sat ud af kraft. Og hvad angår litteraturkritikken har Proust været en af de første til at protestere mod det diakrone tyranni, som det 19. århundrede og især Sainte-Beuve indvarsler. Ikke for at benægte litteraturens historiske dimension, hvad der ville være absurd, men takket være Proust og visse andre har vi lært at anerkende visse elementer af sammenfald og tilbagevirkninger, der gør, at litteraturen bliver som et stort simultant domæne, som man bør kunne gennemløbe på kryds og tværs. Proust talte om „Mme de Sévigné's Dostojevski-side“, Thibaudet har viet en hel bog til Montaignes bergsonisme, og for nylig har vi lært at læse Cervantes i lyset af Kafka: denne reintegration af fortiden i nutiden er en af litteraturkritikkens vigtigste opgaver. Lad os huske på Jules Lemaitres eksemplariske udtalelse om den gamle Brunetiére: „Når han læser en bog, tænker han, kunne man sige, på alle de bøger, som er blevet skrevet siden verdens begyndelse“. Det er

dette, som Borges gør på eminent vis, lukket inde i sit mytiske biblioteks uendelige labyrint, hvor alle bøger er én bog, hvor hver bog er alle bøger.

Biblioteket er nok det klareste og mest trofaste symbol på litteraturens rumlighed. Heri er litteraturen præsenteret, jeg mener til stede, gjort nutidig, mulig at løbe igennem, reversibel, svimlende, hemmeligt uendelig. Man kan sige om den, som Proust i sin tekst *Mod Sainte-Beuve* skrev om Guermantes' slot: „tiden har deri taget form af rum“. En formulering, som man her ikke overraskende vil foreslå at oversætte: talen har deri taget form af stilhed.

På dansk ved Britta Timm Knudsen

THEATRUM ORBI
fra ROBERT FLUDD, *Ars memoriae*, i
Utriusque Cosmi ... Historia (Oppenheim 1619).